

PRO MEMORIA

Profesor Stefan Wojtkowiak – karty z bogatego życiorysu

Prof. Stefan Wojtkowiak urodził się 9 sierpnia 1923 r. we wsi Zalesie, gmina Jaraczewo, w powiecie Jarocin Wielkopolski. Był synem Marcina Wojtkowiaka i Weroniki z Pawulów. Pochodził z wielodzietnej rodziny chłopskiej, jako najstarszy z dziesięciorga rodzeństwa. W akcie urodzenia Stefana, podano, iż był synem „czeladnika kowalskiego”. Jednak już wkrótce jego ojciec usamodzielniał się. W 1925 r. odziedziczył po teściu – Walentym Pawule – gospodarstwo z kuźnią i innymi zabudowaniami gospodarskimi (odziedziczył także zobowiązania wobec młodszych sióstr swej żony).

Stefan Wojtkowiak wychował się w patriotycznej rodzinie, której przedstawiciele czynną postawą demonstrowali swoje przywiązanie do ojczyzny: dziadek w powstaniu styczniowym, ojciec w powstaniu wielkopolskim i w wojnie polsko-bolszewickiej. Tak to opisywał Stefan Wojtkowiak:

„W rodzinie głęboko zachowywała się pamięć tradycji walk z zaborcami. Pradziadek w linii prostej, według opowiadań Stryja, w 1812 r. z poboru uczestniczył konno w wyprawie na Moskwę a potem „osłonił cysosrza”, lecz gdy cofano się przez Wielkopolskę zbiegł do domu. Na folwarku Janów kolo Suchozrzewka został owczarzem, by w 1848 r. wystąpić w roli kosyniera. Dziadek Jan Wojtkowiak, w młodości także owczarz w Janowie, mając 16 lat w 1848 r. był gońcem w oddziale kosynierów, a w 1863 r. z młodym dziedzicem uczestniczył w partii Taczanowskiego, by następnie odsiedzieć w pruskim areszcie. Za udział w walkach z Rusokami Dziadka do śmierci przeżywano „Rusokiem”...[...]¹.

¹ S. Wojtkowiak, *Życiorys*, Łódź 2001, maszynopis – zbiory rodzinne, s. 1.

Ojciec Stefana – Marcin – był uczestnikiem powstania wielkopolskiego, m.in. uczestniczył w walkach o Szubin i Miejską Górkę pod Rawiczem, gdzie został ranny². Wkrótce potem – w 1920 r. – w szeregach 3 Dywizji Wielkopolskiej wziął udział w wojnie polsko-bolszewickiej, jak też w walkach z Litwinami o Suwalszczyznę. We wrześniu 1939 r. został ponownie zmobilizowany i uczestniczył w walkach w obronie ojczyzny.

Również rodzina Matki Stefana Wojtkowiaka miała bogate tradycje patriotyczne. Dziadek ojca Matki Stefana miał walczyć jako kosynier w 1848 r., natomiast brat Matki, Antoni Pawuła – uczestniczył w powstaniu wielkopolskim i wojnie polsko-bolszewickiej.

Wróćmy jednak do czasów dzieciństwa Stefana Wojtkowiaka. Jako najstarsze dziecko w rodzinie od najmłodszych lat pracował on w rodzinnym gospodarstwie rolnym, a po ukończeniu w 1937 r. szkoły powszechnej – został pomocnikiem ojca w kuźni.

Wspomniane wcześniej rodzinne tradycje niewątpliwie miały wpływ na życiową drogę Stefana Wojtkowiaka, na jego postępowanie. We wrześniu 1939 r. uczestniczył jako ochotnik w obronie Polski, w bitwie nad Bzurą. Związane to było z zarządzeniem starosty jarocińskiego, by wszyscy mężczyźni mający ukończone 16 lat przeszli na prawy brzeg Warty. Nie było już tu wojska, które odeszło na wschód. Wtedy Stefan Wojtkowiak zgłosił się do formowanego na folwarku Wólka Kłodawska 1. baonu przy Wielkopolskiej Brygadzie Obrony Narodowej. Tak wspominał swój udział w kampanii wrześniowej:

„[...] Bez odpowiedniego wyszkolenia wykonywaliśmy w toku bitwy nad Bzurą zadania podrzędne. Gdy wielkopolskie dywizje przeprowadzały natarcie przez Bzurę, my wystawialiśmy posterunki od strony zachodniej, czasami ostrzegając nadjeżdżających niemieckich motocyklistów. Karabiny otrzymywali do rąk tylko ci z nas, którzy szli na posterunki, dla reszty nie starczało. Najgroźniejsze były niemieckie samoloty, zrzucały bomby (to był zwłaszcza akustyczny efekt) i strzelały z karabinów maszynowych. Ciągle cofając się, 17 września znaleźliśmy się w kotle pod Iłowem nad Bzurą. Próba wydostania się do Warszawy nie powiodła się, wszystkie linie były obsadzone przez Niemców. 18 września dostaliśmy się do niemieckiej niewoli, jednak eskortowani najpierw do Konina – w towarzystwie 3 innych rówieśników zostaliśmy jako 16-latkowie zwolnieni do domu. Tak skończyła się moja kampania wrześniowa”³.

Do czerwca 1942 r. Stefan pracował z ojcem w rodzinnej kuźni. Następnie ich gospodarstwo wraz z kuźnią przejął Niemiec – kowal z Besarabii. Wojtkowiakowie zostali przesiedleni do sąsiedniej miejscowości Brzostowo. Stefan skierowany został przez niemiecki Urząd Pracy (Arbeitsamt) jako pomocnik

² Wcześniej – w 1917 r. – Marcin Wojtkowiak został powołany do służby w wojsku niemieckim, a grudnia 1918 r. na wieść o powstaniu wielkopolskim przedostał się na polską stronę.

³ S. Wojtkowiak, *Życiorys...*, s. 5.

ślusarza na budowę Zakładów Roszarniczych w Witaszycach. Wkrótce potem został ślusarzem zmianowym w tej fabryce i tę funkcję wypełniał do wyzwolenia. W okresie okupacji zetknął się z podziemną działalnością niepodległościową. Początkowo brał udział w kolportażu czasopisma konspiracyjnego „Dla Ciebie Polsko”, wydawanego przez grupy związane z rządem polskim na uchodźstwie. Po 1942 r. związał się ze środowiskami lewicowymi w miejscu pracy i okolicy.

Podczas okupacji uczył się potajemnie z podręczników gimnazjalnych i licealnych, które przynosiła mu matka od znajomych nauczycieli. Opanował język niemiecki, poznając go w praktyce podczas pracy w roszarni, czytał także niemieckie gazety (m.in. *Völkischer Beobachter*” i „*Ostdeutscher Beobachter*”). Przygotowanie to skutkowało pozytywnie podczas późniejszej nauki w szkole oficerskiej, gdzie szybko uzupełniał również średnie wykształcenie.

W pierwszych tygodniach po wyzwoleniu Stefan Wojtkowiak uczestniczył w lokalnej formacji porządkowej p.n. Straż Ludowa. Od marca 1945 r. został sekretarzem komórki PPR w rodzinnym Zalesiu. .

W maju 1945 r. został powołany do odbycia służby wojskowej w 47 pułku piechoty w Fordonie nad Wisłą. W 1946 r. pułk ten skierowany został do Białej Podlaskiej, na tamtym terenie uczestniczył w walkach z podziemiem zbrojnym (ROAK), a przede wszystkim z nacjonalistycznym podziemiem ukraińskim. Brał też udział w zabezpieczeniu referendum ludowego w jednej z okolicznych wsi zamieszkałej przez Ukraińców. Jak wspomina: „Stojąc na posterunku przed lokalem głosowania zostałem okaleczony odłamkiem granatu w lewe przedramię”⁴.

Wkrótce potem – z dniem 1 września 1946 r. – został skierowany do szkoły oficerskiej w Wyższej Szkole Oficerów Polityczno-Wychowawczych w Rembertowie. Tam w końcu następnego roku – z drugą lokatą – ukończył Kurs Lektorów. Został skierowany do pełnienia obowiązków lektora w jednostkach Marynarki Wojennej (prowadził m.in. wykłady z historii, geografii, kursy dla analfabetów).

W latach 1949–1957 Stefan Wojtkowiak pracował w Szkole Oficerów Polityczno-Wychowawczych w Łodzi jako wykładowca (następnie starszy wykładowca) historii Polski epoki feudalizmu. Równoległe z pracą zawodową odbył w latach 1953–1957 studia stacjonarne w zakresie historii na Uniwersytecie Łódzkim. Pod opieką promotorską znakomitego mediewisty – prof. dr hab. Stanisława Zajączkowskiego przygotował i obronił 26 czerwca 1957 r. pracę magisterską (z zakresu ówczesnej geografii historycznej) pt. *„Ziemia Wieluńska do XV wieku” (stosunki polityczno-administracyjne i ustrojowe)*”. W pięć lat potem – 20 września 1962 r. – także pod opieką naukową prof. S. Zajączkowskiego obronił pracę doktorską pt. *„Badania nad kształtami osiedli wiejskich w Ziemi*

⁴ Tamże, s. 11.

Łęczyckiej w średniowieczu”. Z zakresu mediewistyki opublikował w tamtych czasach kilkanaście prac oraz mapy. Za swoich naukowych mistrzów uznawał ówczesnych wielkich historyków: profesorów: Stanisława Zajączkowskiego, Stanisława Herbsta i Józefa Dutkiewicza.

Po ukończeniu studiów magisterskich – w 1957 r. – skierowany został do powstającej wtedy Wojskowej Akademii Medycznej w Łodzi i rozpoczął pracę jako wykładowca historii wojskowości polskiej i powszechnej. W toku pracy na tej uczelni poszerzył swoje zainteresowania badawcze. W szerokim zakresie zajął się dziejami wojskowej służby zdrowia. Z tego zakresu opublikował kilka książek i kilkadziesiąt artykułów. Tej tematyki dotyczyła też jego rozprawa habilitacyjna pt. *„Szkolnictwo medyczne w Wojsku Polskim w latach 1918–1958”*. Kolokwium habilitacyjne odbyło się 16 stycznia 1969 r. na Uniwersytecie Łódzkim. Recenzentami rozprawy habilitacyjnej i dorobku naukowego dr. Stefana Wojtkowiaka byli: prof. prof. Józef Dutkiewicz, Bolesław Gwóźdź i Stanisław Herbst.

Służąc w WAM Stefan Wojtkowiak awansował w hierarchii wojskowej – od stopnia majora do pułkownika w 1968 r. W tym czasie był organizatorem szeregu konferencji naukowych o zasięgu uczelnianym lub ogólnokrajowym. W latach 1969–1974 był członkiem Komisji Historycznej w Radzie Nauk Społecznych MON. Był zaangażowany w popularyzację wiedzy historycznej. Przewodził wykłady z tego zakresu w studiach wojskowych UŁ, AM i PŁ, w Towarzystwie Wiedzy Powszechnej, ZBOWiD i PTTK.

Od lat 50. XX wieku Profesor był członkiem Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego. Działał tu m.in. w reaktywowanej w latach 60. Sekcji Popularyzacji Wiedzy Historycznej, w latach 1968–1969 kierował pracami tej Sekcji⁵. W latach 1967–1971 – za prezesury prof. Zofii Libiszowskiej – Stefan Wojtkowiak wchodził w skład Zarządu Oddziału Łódzkiego PTH⁶.

Od lat 60. XX wieku do początku XXI wieku działał aktywnie w Polskim Towarzystwie Historyków Medycyny i Farmacji, piastując różne funkcje w jego władzach, uczestnicząc w organizowaniu różnych konferencji naukowych, redagując materiały konferencyjne lub pokonferencyjne.

Na początku lat 70. XX wieku odszedł z pracy w Wojskowej Akademii Medycznej. Tym samym rozpoczął nowy etap swojego życia, swojej kariery – kariery na uczelni cywilnej. Jego odejście z WAM miało miejsce z przyczyn – najogólniej można powiedzieć – pozanaukowych. Tak to relacjonował po latach Profesor:

„W dniu 16 lutego 1972 r. w WAM zorganizowano sesję popularnonaukową poświęconą 30-rocznicy powstania PPR. Wyznaczono mnie na jednego z referen-

⁵ *W służbie historii i społeczeństwa. Dzieje Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego 1927–2007*. Pod redakcją Alicji Szymczak i Marii Nartonowicz-Kot, Łódź 2007, s. 84–85.

⁶ Tamże, s. 183.

ów. Miałem wygłosić referat „Siły zbrojne w koncepcjach PPR”. Jako słuchacze w sesji uczestniczyli także oficerowie – byli żołnierze AK (w tym kilku profesorów). Ludzie ci w latach 1944–1945 wstąpili do ludowego Wojska Polskiego, lecz następnie w awansach czuli się dyskryminowani lub nawet z Wojska byli usunięci, by po powstaniu WAM znów znaleźć się w mundurach nawet jako szefowie katedr. Pominięcie tych spraw w referacie oznaczałoby przemilczenie części prawdy, czyli fałszowanie historii i to w obecności osób, które bezpośrednio te sprawy dotyczyły. Dlatego w końcowej części mojego referatu zawarłem 10-zdaniowy fragment oceniający działalność m.in. Informacji Wojskowej i Służby Bezpieczeństwa wobec AK-owców. Referat już po kilku tygodniach został wydrukowany w wewnętrznym „Biuletynie WAM” (Supl. IV, zesz. 16, Łódź 1972, s. 28–42). W wewnątrzuczelnianej cenzurze aprobował go uczelniany cenzor, także były AK-owiec. Szybko rozpętało się piekło. Tajne służby i chyba również ich tajni współpracownicy czuli się nader mocno obrażeni.

Dwukrotnie, po wygłoszeniu referatu i następnie po ukazaniu się druku, wzywano mnie na stosowne rozmowy w Wydziale Politycznym Uczelni. Następnie kierownictwo Wydziału zostało zmienione...⁷. Służby specjalne próbowały także skompromitować rodzinę Profesora. W końcu 1973 r. Senat WAM, z przyczyn „pozanaukowych” (wg uchwały), postanowił odstąpić od przygotowywanego już wniosku o profesurę. Te wszystkie okoliczności oznaczały kres kariery naukowej płk. dr hab. Stefana Wojtkowiaka w WAM. W konsekwencji – z poczuciem krzywdy, szynan i dyskryminacji – został zwolniony z zawodowej służby wojskowej, lecz z prawem do emerytury..

W 1974 r. został zatrudniony w Studium Nauk Politycznych Uniwersytetu Łódzkiego, przekształconym później w Międzyuczelniany Instytut Nauk Politycznych przy UŁ. Z tą instytucją naukowo-dydaktyczną związany był przez kilkanaście lat, do jej rozwiązania w 1990 r. Jeszcze w końcu 1974 r., z polecenia ówczesnego Rektora UŁ, Profesor uruchomił seminarium z najnowszej historii politycznej, przekształcony wiosną 1979 r. w Zakład Historii Politycznej Najnowszej MINP UŁ. W Instytucie tym zajmował różne stanowiska kierownicze: od 1 kwietnia 1978 r. do 31 października 1981 r. był zastępcą dyrektora, a od 2 maja 1982 do 30 marca 1983 r. pełnił obowiązki dyrektora.

W MINP kierował Zakładem Historii Politycznej Najnowszej. Przez szereg lat był wicedyrektorem tego instytutu, a kilka lat pełniącym obowiązki dyrektora. Jego niespełnionym marzeniem było przekształcenie MINP w Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UŁ, tak jak to było w kilku innych ośrodkach akademickich.

Dorobek naukowy prof. Stefana Wojtkowiaka jest bardzo bogaty i różnorodny. Profesor początkowo zajął się geografią historyczną, następnie historią medycyny, najnowszą historią Polski, politologią, a w ostatnim okresie aktywno-

⁷ S. Wojtkowiak, *Życiorys...*, s. 14.

ści naukowej skoncentrował się na problematyce narodowościowej i wyznaniowej. Wydał drukiem ponad 170 publikacji, w tym 8 książek, wśród nich „*Lancet i karabin*” (wybrana *Bibliografia* dorobku naukowego S. Wojtkowiaka – w załączeniu). Ma w swym dorobku obszerne publikacje wydane techniką „małej poligrafii” (m.in. skrypty wykładów na WAM), szereg artykułów naukowych, referaty i komunikaty na sesje naukowe. Wiele artykułów popularnonaukowych zamieścił też w prasie.

Profesor kierował w MINP seminarium doktorskim, wypromował 8 doktorów (Wiesław Mielczarek, Edward Nowak, Jerzy Piontek, Bronisław Sech, Leszek Olejnik, Krzysztof Skusiewicz, Krzysztof Jurek, Jerzy Śnieć). Trzy osoby z kręgu uczestników tego seminarium i Zakładu Historii Politycznej Najnowszej uzyskało stopnie doktorów habilitowanych (Krzysztof Baranowski, Andrzej Lech i Leszek Olejnik). Sukcesy naukowe wychowanków i współpracowników niezmiernie cieszył Profesora.

Profesor był także recenzentem 10 rozpraw doktorskich i jednej habilitacyjnej (rozprawa Zbigniewa Jastrzębowski-Hoffmana). Pod jego opieką naukową powstało też kilkadziesiąt prac podyplomowych z zakresu politologii i historii najnowszej.

Zwieńczeniem jego bogatej kariery naukowej była nominacja – z dniem 1 października 1990 r. – na profesora nadzwyczajnego Uniwersytetu Łódzkiego. W rok później odszedł na emeryturę.

Podczas pracy w MINP – w 1975 r. – Profesor Stefan Wojtkowiak wstąpił do Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych (PTNP). W latach 1975–1980 pełnił funkcję przewodniczącego Komisji Rewizyjnej Oddziału Łódzkiego PTNP, a 21 maja 1982 r. wybrano Go prezesem Oddziału Łódzkiego. Jego wielkim osiągnięciem była wtedy – w trudnych czasach stanu wojennego – organizacja w Łodzi ogólnopolskiego walnego VI Zjazdu PTNP (18–20 listopada 1982 r.), stał na czele Komitetu Organizacyjnego tego zjazdu. Profesor kierował Oddziałem Łódzkim PTNP do 1985 r.

Do ostatnich lat swego życia był aktywny na różnych polach działalności społecznej. Profesor Wojtkowiak był współzałożycielem i pierwszym prezesem Oddziału Łódzkiego Towarzystwa Kultury Świeckiej im. T., Kotarbińskiego (1994–1997)⁸. Działał w Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych i Związku Byłych Żołnierzy Zawodowych.

Jego zasługi w działalności społecznej, zawodowej, naukowej, dydaktycznej i wychowawczej nie zostały w pełni docenione. Sam Profesor nie zabiegał o medale, zaszyty, odznaczenia. Wśród odznaczeń szczególnie cenionych przez niego był nadany 28 września 1983 r. Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, jak uzasadniano „za trzydziestoletnią szczególnie wyróżniającą pracę

⁸ Zgodnie ze Statutem Stowarzyszenie prowadzi działalność na rzecz współkształtowania kultury narodowej a zwłaszcza jej wartości humanistycznych, racjonalnych i świeckich oraz krzewienia idei tolerancji i wolności sumienia.

dydaktyczno-wychowawczą”. Profesor Wojtkowiak został także odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi (1954) i Złotym Krzyżem Zasługi (1968). W 1969 r. Minister Obrony Narodowej gen. broni Wojciech Jaruzelski przyznał Profesorowi dyplom – „*Wyróżnienie w dziedzinie medycyny wojskowej za pracę „szkolnictwo medyczne w Wojsku Polskim w latach 1918–1958”*”. Profesor wysoko cenił sobie nadany mu – w 2004 r. – przez ZG Związku Kombatantów RP i Byłych Więźniów Politycznych „*Dyplom uznania za obronę Ojczyzny w 1939 roku*”, podpisany przez prezesa ZG gen. dyw. Wacława Szklarskiego. Za udział w walkach zbrojnych odznaczony był „*Odnaką Grunwaldzką*”, medalami: „*Zwycięstwa i Wolności*”, „*Za Udział w Wojnie Obronnej 1939*”, „*Za Obronę Polski Ludowej*” („*faktycznie za walki z UPA*” – jak podkreślał Profesor). Z innych wojskowych odznaczeń za wieloletnią służbę wojskową warto wymienić brązowym srebrny i złoty medal „*Siły Zbrojne w Służbie Ojczyzny*” oraz za wybitne osiągnięcia brązowy i srebrny medal „*Za Zasługi dla Obronności*”. Z cywilnych odznaczeń – poza wcześniej wymienionymi – odznaka „*Tysiąclecia Państwa Polskiego*”, medale 10-lecia i 40-lecia Polski Ludowej oraz honorowa odznaka województwa sieradzkiego i medal im. Tadeusza Żeleńskiego.

Bibliografia dorobku naukowego prof. Stefana Wojtkowiaka (wybrane pozycje)

I. Publikacje zwarte (książki)

1. *Wybrane sylwetki wybitnych pracowników polskiej wojskowej służby zdrowia*, Łódź 1966 (współautor W. Majewski).
2. *Szkolnictwo medyczne w Wojsku Polskim w latach 1918–1958*, Łódź 1968.
3. *Lancet i karabin. Dzieje szkolnictwa medycznego w Wojsku Polskim*, Warszawa 1973.
4. *Zarys dziejów wojskowej służby zdrowia*, Warszawa 1974 (współautorzy J. Talar, W. Majewski, F. Piotrowski).
5. *System polityczny społeczeństwa (zarys problematyki)*, Łódź 1981 (współautor A. Lutrzykowski).
6. *Wojskowe Sanatorium Uzdrawiskowe w Ciechocinku w 40-leciu Polski Ludowej*, Włocławek 1985 (współautor S. Kubiak).
7. *Prawosławie wczoraj i dziś (zarys popularny)*, Warszawa 1995.
8. *Jak przez wieki administracyjnie dzielono i jak ostatnio podzieliśmy terytorium Polski. Państwowe, administracyjne, wojskowe i wyznaniowe podziały terytorialne na ziemiach polskich (zarys dziejów)*, Łódź 2000.

II. Artykuły naukowe

1. *Karol Kaczkowski – wybitny lekarz i organizator wojskowej służby zdrowia*, „*Wojsko Ludowe*” 1960, nr 9.
2. *W sprawie stosunków plemiennych na obszarze dawnej Ziemi Rudzkiej*, „*Rocznik Łódzki*” 1964, t. IX.

3. *Wojskowe szkolnictwo medyczne w Łodzi w latach 1945–1950*, „Rocznik Łódzki” 1965, t. X.
4. *Polska służba zdrowia na frontach drugiej wojny światowej*, Biuletyn WAM”, 19709, R. XIII.
5. *Kobiety w służbie sanitarnej konspiracyjnych organizacji wojskowych w Polsce (AL, BCh, AK)*, „Biuletyn WAM”, 1974, R. XVII.
6. *Zarys dziejów Wojskowego szpitala Uzdrawiskowego w Ciechocinku*, [w:] *Wojskowy Szpital Uzdrawiskowy w Ciechocinku 1945–1985*, Ciechocinek 1985.
7. *Obrządek grekokatolicki w Polsce po II wojnie światowej*, „Acta Universitatis Lodziensis” – Politologia 20, 1990.
8. *Litwa – tradycje i przesłanki niepodległości*, „Dziś. Przegląd Społeczny”, 1991, R. II, nr 3 (współpraca L. Olejnik i K. Jurek).
9. *Dobra martwej ręki w dawnej Polsce i dzisiaj*, *Res Humana*” 2005, R. XV, nr 23.

III. Skrypty i redakcje skryptów

1. *Zarys historii Polski do połowy XV wieku*, Łódź 1955.
2. *Zarys rozwoju wojska i sztuki wojennej w okresie kapitalizmu przedmonopolistycznego (ze szczególnym uwzględnieniem Polski)*, Łódź 1959.
3. *Zarys historii wojska i wojen w okresie imperializmu i rewolucji proletariackich*,. *Zeszyt I 1901–1939 (ze szczególnym uwzględnieniem Polski)*, Łódź 1961.
4. *Służba zdrowia Ludowego Wojska Polskiego 1943–1969*, Łódź 1969.
5. *Służba zdrowia w armiach zachodnich aliantów i w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie*, Łódź 1972.
6. *Materiały do studiowania podstaw nauk politycznych*, cz. I, red. S. Wojtkowiak, Łódź 1976.
7. *Materiały do studiowania podstaw nauk politycznych*, cz. II – *Systemy polityczne i ich funkcjonowanie*, red. S. Wojtkowiak, Łódź 1979.

Leszek Olejnik
Uniwersytet Łódzki